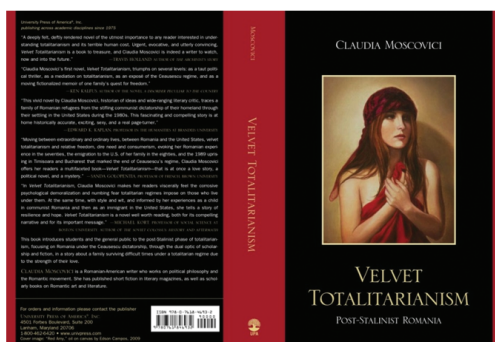

MEMORIE PERSONALĂ ȘI ISTORIE POLITICĂ

Interviu cu Claudia Moscovici, de Henrieta Anișoara Șerban

Claudia Moscovici este româncă de origine. Autoarea a emigrat în SUA când avea 11 ani. Este profesor de filosofie, artă, literatură și istoria ideilor la Boston University și Michigan University, romancier și critic literar și de artă. A devenit cunoscută ca autoare a cărții Velvet Totalitarianism (Rowman and Littlefield Publishing, 2009), un roman autobiografic plin de înțelegeri despre impactul regimului

comunist asupra unei familii din România, care a supraviețuit opresiunii și a dovedit forța interioară a omului. Romanul a fost tradus în limba română sub titlul Între două lumi (Editura Curtea Veche, 2011). Lucrările autoarei sunt însușite de dubla pasiune pentru filosofia politică, și pentru mișcările romantice și postromantice, tratate în cărți precum Romanticism and postromanticism (Rowman and Littlefield Publishing, 2009), Gender and Citizenship (Rowman and Littlefield Publishing, 2000) și Double dialectics (Rowman and Littlefield Publishing, 2002). Alte cărți: Dangerous Liaisons (Hamilton Books, 2011) și The Seducer (Hamilton Books, 2012).

Henrieta Șerban: Este o adevărată plăcere să vă prezint cititorilor, doamnă Claudia Moscovici, gânditor politic, romancier și critic literar, dar cred că cea mai bună prezentare este cea pe care persoana însăși o face despre sine.

Claudia Moscovici: Doamnă Șerban, plăcerea este reciprocă. Apreciez ocazia de a răspunde la întrebările dvs.

H.Ș.: Sunteți autoare a cărții Velvet Totalitarianism. Ce v-a determinat să scrieți această carte? A fost, într-o oarecare măsură, vorba de un interes terapeutic?

C.M.: Am migrat în SUA când aveam 11 ani și am dorit să scriu povestea vieților noastre în România comunistă. Nu doar povestea vieții mele, ci a atâtor

români ce au trăit sub autocrația comunistă. Pentru că eram și profesor universitar și mamă a doi copii, mi-a luat mult să termin romanul. Aproape zece ani. Așa că am avut timp suficient să cântăresc de ce scriam despre aceasta. M-am întrebat: de ce să scriu o ficțiune istorică despre Războiul Rece, o epocă mai mult expedită acum în cărțile de istorie? De ce este atât de importantă pentru mine istoria comunismului românesc și cui mă adresez scriind o ficțiune despre aceasta? O întâmplare m-a făcut să mă concentrez și mai mult asupra acestor întrebări. Niște prieteni ai părinților mei, care aveau un fiu nu cu mult mai tânăr decât mine, ne-au spus că acesta își amintește doar un singur lucru despre viața sub regimul lui Ceaușescu la mijlocul anilor 1980, când încă nu era adolescent. Acum ajuns la vârsta de treizeci de ani, tânărul își amintește că în copilărie era ceva obișnuit să se ducă la culcare cu căciula și haina pe el în timpul iernii, deoarece nu era nici căldură și nici apă caldă în apartamente în perioada de sfârșit a anilor '80. Dar nu-și mai amintea mare lucru din viața grea pe care o îndurau oamenii sub dictatura lui Ceaușescu. Știe în mod indirect, de la membrii mai în vârstă ai familiei și din cărțile de istorie, de amintirile copilăriei care sunt pentru mine destul de vii, și pe care am vrut să le descriu și altora în scrierile mele.

Una e să citești despre instituții și evenimente ce au caracterizat viața în România totalitară și cu totul altceva este să le trăiești. Pentru familia mea și pentru mine, evenimentele pe care le descriu în lucrarea intitulată *Între două lumi* sunt reale. Ca urmare, am avut o puternică motivație personală să procesez trecutul comunist și să îl transform în ficțiune. A fost un proces terapeutic, așa cum spuneți și în întrebare, din două motive principale. Scrisul m-a ajutat să diger un trecut dureros dar și să construiesc o punte între viața mea din România comunistă și viața din Statele Unite. Aceste părți din trecutul meu au fost în mod radical diferite încât mă loveau ca două lumi paralele. Am părăsit România între două vârste, în preadolescență. Toți adolescenții simt o ruptură între viața de copil – când sunt foarte dependenți de părinți, bunici și profesori – și viața de tânăr, când își găsesc propria identitate. Dar această ruptură este și mai acută și mai traumatizantă atunci când treci de la o cultură la alta și experimentezi societăți și tipuri de guvernare atât de diferite. Revenind la întrebarea inițială, motivația mea de a scrie acest roman istoric este deopotrivă personală și terapeutică (să lucrez cu amintiri din copilărie păstrate în psihicul meu), de creație (să le transform în ficțiune) și istorică (să contribui la memoria colectivă a trecutului comunist al României).

H.Ș.: Totalitarismul a produs o realitate tristă, o adevărată domnie a fricii. De ce să apropii ideea de „catifea” (aluzie la titlul din limba engleză, Velvet Totalitarianism) de conceptul de „totalitarism?”

C.M.: Folosind cuvântul „catifea” și făcând aluzie la revoluția mai blândă, „Revoluția de catifea” din Cehoslovacia, am dorit să pun în contrast regimul lui Ceaușescu și alte dictaturi comuniste în a doua jumătate a secolului XX, pe de o parte, și epoca stalinistă din Europa de Est din prima jumătate a secolului XX, de pe altă parte. Stalinismul a fost cel mai rău prin faptul de a fi omorât zeci de

milioane de vieți în gulag, prin procesele colective și epurările efectuate de Poliția Secretă și prin politica de înfometare voită a unor regiuni întregi (cum e cazul Ucrainei). În România, viul memoriu al Lenei Constante, *The Silent Escape*, surprinde ororile fazei staliniste din perioada regimului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Cu toate acestea, dacă stalinismul a fost încă și mai rău, aceasta nu înseamnă că Ceaușescu nu era și el îngrozitor.

În fapt, condițiile din România din așa numita „Epocă de Aur“ erau în mod evident mizerabile. Îmi amintesc din copilărie că trebuia să stăm la cozi lungi pentru ceva provizii de mâncare, îmbrăcăminte și bunuri casnice. Apa caldă și căldura erau raționalizate. La sfârșitul anilor '70, Poliția Secretă a instalat microfoane în aproape toate casele și apartamentele. Întreaga populație trăia cu frică. Așa cum spunea un cetățean român unui ziarist francez în timpul căderii regimului comunist: „Era un sistem care nu distrugea fizic oamenii – în realitate nu mulți au fost omorâți; dar era un sistem care ne condamna să ne luptăm pentru cel mai jos nivel de hrană fizică și spirituală. Sub Ceaușescu câțiva au avut parte de o moarte violentă, în schimb întreaga populație era pe moarte“. Deși lucrarea intitulată *Între două lumi* în limba română sau *Velvet Totalitarianism*, în limba engleză, se axează mai ales pe România, sute de milioane de est-europeni au dus vieți asemănătoare celor pe care le descriu, luptându-se zi de zi împotriva sărăciei, foamei, îndoctrinării de stat, supravegherii, cenzurii și opresiunii în regimurile comuniste post-staliniste. În fapt, chiar dacă nu era tot atât de rău precum stalinismul – și prin asta era o formă mai blândă, de catifea, a totalitarismului – regimul lui Ceaușescu a ucis sufletul poporului, chiar dacă nu a luat atât de multe vieți ca dictatura stalinistă a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

H. Ș.: Ce a însemnat moștenirea evreiască în timpul comunismului?

C.M.: A fi evreu într-un regim comunist nu era cu siguranță o binecuvântare, dar nu era nici un blestem atât de greu precum a fi evreu într-o epocă fascistă. Desigur, dacă Stalin ar fi trăit îndeajuns pentru a-și duce la bun sfârșit planificările campanii anti-evreiești asociate cu „Complotul doctorilor“ acele acțiuni și atitudini ar fi măturat Estul Europei și ar fi rivalizat cu Holocaustul în ce privește distrugerea tuturor evreilor din Estul Europei. Așa cum a fost, antisemitismul în România sub regimul comunist a fost un fenomen mai subtil și mai complex, ce a dus la un fel de discriminare instituționalizată, dar și la un export periodic de evrei către Israel. Radu Ioanid a descris acest proces în al său *The Ransom of the Jews: The Story of Extraordinary Secret Bargain Between Romania and Israel*. De fapt, unii membri din familia mea extinsă au profitat de aceste posibilități și au migrat către Israel. Pentru mine nu a fost o contradicție în identitatea mea româno-americo-evreiască. Asta sunt eu, un hibrid cultural și etnic. Pentru mine, a fi evreică face parte din moștenirea mea culturală, la fel ca și faptul că sunt româncă sau americană. Așa cum am scris despre România și trecutul ei comunist în *Între două lumi*, acum mă conectez din nou la rădăcinile evreiești și lucrez la două cărți despre Holocaust: o colecție de perspective interpretative și un roman istoric despre ghetto-ul evreiesc din Varșovia.

H.Ș.: După părerea dvs. totalitarismul ar trebui legat în mod exclusiv de regimurile comuniste staliniste?

C.M.: Cred că, alături de stalinism, regimurile naziste au instituționalizat una din cele mai ucigătoare forme de totalitarism din istoria omenirii. Au existat autocrații represive în secolele anterioare și au existat și tirani fără milă precum Gingis Han, în stare de jafuri și crime. Dar sunt de acord cu Hannah Arendt că totalitarismul este un fenomen modern, al secolului XX. Este mai puternic și mai acaparator decât orice dictatură sau autocrație din trecut. Regimurile totalitare controlează nu doar statul, sistemul militar și juridic și presa, ci pătrund în mintea oamenilor, pentru a le dicta ce să spună, să gândească și să simtă. Hannah Arendt a arătat în *Originile totalitarismului* că una din trăsăturile cheie ale statului totalitar este sistemul de îndoctrinare, propagandă, izolare, intimidare și spălare a creierului – instigarea și supravegherea prin poliția politică transformă clasele sau indivizii capabili să gândească și să ia decizii politice relativ sănătoase, în mase, adică oameni atât de doborâți încât devin apatici și își oferă loialitatea necondiționată față de regimul totalitar. Indiferent de forma stalinistă sau fascistă, nimic nu e mai periculos și distructiv decât totalitarismul.

H.Ș.: Ați spune că individul era strivit sub regimul comunist și rolurile pe care acesta le prescria?

C.M.: Da. În niciun regim totalitar nu e loc pentru individ. Toate cultivă obediența de masă, fervoarea ideologică. Ele caută să distrugă nu doar conștiința individuală, ci și unitatea familiei nucleare, prietenia și comunitatea. Descurajează empatia – consacrand-o drept lipsă de loialitate față de regim sau ca formă de slăbiciune și încurajează o ură primitivă față de anumite clase sau grupuri etnice: „dușmanii” din interior. Ele distrug umanitatea din noi. De aceea este atât de dificil să înțelegem regimurile totalitare. Cum pot fi erodate sentimentele omenești, loialitatea față de familie și prieteni, empatia față de cei ce suferă. Pentru unii, această eroziune s-a produs doar în comportamentul lor exterior, în timp ce reușeau să păstreze, psihologic, un simț al umanității. Pentru alții, îndoctrinarea ideologică ajunge să îi definească în ceea ce sunt sau devin. În fapt, unul din cele mai greu de înțeles lucruri în legătură cu istoria totalitarismului este felul în care sute de milioane de oameni din întreaga Europă și Uniunea Sovietică au permis ororile Holocaustului și epurările în masă.

În monumentală sa lucrare, *Originile totalitarismului*, Hannah Arendt oferă una din cele mai bune explicații pe care le-am citit despre aceste orori în masă. «Masa» este conceptul cheie pentru autoare. Explicația ei constă în a descrie entitatea socială modernă numită «societate de mase», pe care o distinge de mulțime (și aceasta capabilă de izbucniri de violență, în timpul pogromurilor), dar și de clase (ce se bazează pe interesul economic). Masele sunt în mod esențial un fenomen al totalitarismului.

Spre deosebire de clasele sociale, explică Arendt, masele sunt amorfe și pot fi ușor manipulate. Ele sunt mișcate de retorica superficială și de fervoarea goală, mai puțin unite fiind de o identitate comună sau de un interes economic împărtășit. Potrivit lui Arendt, „termenul de mase se aplică doar atunci când avem de-a

face cu oameni care, fie din cauza numărului lor, fie din cauza indiferenței, sau dintr-o combinație a acestora, nu pot fi integrați niciunei organizații bazate pe un interes comun.“ (*Originile totalitarismului*, p. 311). Desigur, această apatie politică și socială nu este suficientă pentru a da un suport mișcărilor totalitare. Un factor suplimentar și crucial intră în scenă. Masele apatice trebuie să ajungă sub vraja unor lideri carismatici malefici, precum Hitler și Stalin, care câștigă controlul asupra societății și ucid în ele ultima rămășiță de decență umană și individualism. Dacă «masele» nu sunt suficiente ca număr într-o societate dată, atunci totalitarismul le creează. Acesta a fost scopul principal, susține Arendt, al epurărilor periodice ale lui Stalin, care au distrus orice identitate reală de clasă și orice convingere ideologică. Chiar și familia nucleară și legăturile de iubire au fost deteriorate, prietenii se temeau de prieteni, iar părinții trăiau cu îngrijorarea justificată că ar putea fi turnați chiar de proprii copii pentru „deviaționism” față de linia partidului.

H. Ș.: În ce măsură este istoria politică deformată de memoria personală privind evenimentele?

C. M.: Am inclus în lucrarea *Între două lumi* anumite elemente redând ceea ce-mi aminteam despre trecutul familiei mele și despre viața în România comunistă. Am surprins deopotrivă amintiri personale și colective, mai ales că experiențele noastre nu erau unice. La fel ca mulți alții care trăiau în dictaturi comuniste, cei din familia mea și cu mine am fost subiecții unei stări de îndoctrinare constantă. În mod similar, în fapt, oricui altcuiva cu excepția celor mai privilegiați, am așteptat la cozi lungi pentru o aprovizionare săracăcioasă cu mâncare și bunuri. Fiindcă tatăl meu călătorea în străinătate, apartamentul nostru era înțesat de microfoane – am descoperit microfoane ascunse sub biroul lui și înăuntrul caloriferelor – iar Securitatea urmărea toate mișcările părinților mei. Tatăl meu lucra la Institutul de matematică. Șefa lui era fiica lui Nicolae Ceaușescu, Zoe Ceaușescu, care chiar încălca politica tatălui ei, îngăduindu-i tatălui meu să meargă la conferințe științifice în străinătate. Acest privilegiu rar era esențial pentru cariera unui matematician – sau, chiar așa, pentru cariera oricărui intelectual. Nimeni nu se poate dezvolta intelectual în afara schimbului liber de informație și fără cunoașterea celor mai noi descoperiri internaționale din domeniu. În pofida protecției oferite de Zoe Ceaușescu, tatăl meu a fost totuși acuzat de Securitate că ar fi spion israelian la întoarcerea de la o conferință care avusese loc la Ierusalim. I s-a spus că nu i se va mai îngădui să plece din țară. Fără îndoială, această decizie individuală nu a fost cu adevărat personală. A coincis cu politica națională dusă de Ceaușescu, de închidere, în contextul Cortinei de Fier, pentru a izola și controla și mai mult poporul român. Din fericire, tatăl meu a obținut permisiunea de a participa la o ultimă conferință, la Institutul de Studii Avansate de la Princeton. A decis să riște și a rămas în Statele Unite. Mama și cu mine eram încă în România, astfel că familia mea s-a tot străduit să se reunească în Statele Unite răstimp de doi ani. Deși au existat precedente ale unor imigrări similare, noi am trăit cu frica rațional înțeleasă că s-ar putea să nu ne mai vedem vreodată. Mama a fost supusă unor interogări demoralizante la Securitate, simi-

lare celor pe care le descriu în cartea *Între două lumi*. Totuși, după cum apare și în carte, nu am renunțat și nu am pierdut niciodată speranța. Mai mulți membri ai Congresului american și mai multe organizații ale drepturilor omului au intervenit în favoarea noastră. Cu câteva săptămâni înainte de a împlini 12 ani l-am reîntâlnit în sfârșit pe tatăl meu în Statele Unite.

Cred că mai degrabă decât istoria politică să fie deformată de aceste amintiri, în carte, amintirile au fost deformate de istoria politică. Am citit numeroase cărți de istorie și științe politice pentru acest roman istoric. Până la urmă, nu ne putem baza exclusiv pe amintirile din copilărie – așa palide, incomplete, distorsionate și îmbunătățite de imaginație cum sunt – pentru a scrie literatură istorică. În consecință, am schimbat multe dintre elementele autobiografice din trecutul meu pentru a le transforma în ficțiune – desfășurarea acțiunii, caracterizare și dezno-dământ – precum și pentru a le face să se conformeze istoriei factuale pe care am cercetat-o.

H. Ș.: Cum comentați perspectiva lui Zizek din Did Somebody Say Totalitarianism?

C. M.: În cartea sa Zizek argumentează că totalitarismul nu este așa departe de democrația liberală cum am putea crede. Acesta descrie totalitarismul prin patru elemente cheie: 1) Holocaustul ca rău pur; 2) gulagul stalinist și Marea Teroare; 3) fundamentalismul religios și 4) o mișcare deconstructivistă care leagă nu doar nazismul și stalinismul, ci și democrațiile liberale într-o „închidere ontologică a gândirii“. Eu accept și sunt de acord cu primele trei elemente, dar cred că este mai productiv să-l privim pe ultimul în termenii istoriei politice mai degrabă decât în termenii mișcărilor retorice (și filosofice) deconstructiviste. În opinia mea, democrațiile liberale sunt vulnerabile la totalitarism nu fiindcă există o închidere ontologică a gândirii liberale care ar fi inerentă, ci fiindcă structura politică a democrației este extrem de permeabilă. Poate fi infiltrată și acaparată de grupuri ideologice extremiste, intolerante și pline de ură, ceea ce redă și ridicarea treptată la putere a nazismului în anii '30 în Republica de la Weimar. Acest aspect este relevant și în vremurile noastre. Spre exemplu, cine știe ce se va întâmpla cu democrația în Grecia zilelor noastre. Poate prospera printr-o coaliție de stânga, sau poate fi acaparată de o facțiune marxist-comunistă.

În privința cărților care ne ajută cel mai mult să înțelegem totalitarismul, găsesc că acelea de istorie politică și filosofia istoriei sunt cele mai relevante pentru iluminarea acestui subiect. Hannah Arendt, Robert Conquest, Alan Bullock, Richard Pipes, Raul Hilberg, Max Hastings, Antony Beevor, Vladimir Tismăneanu, Dennis Deletant: iată câțiva autori care pot aduce clarificări în privința totalitarismului fascist și stalinist într-o manieră clară, bine-studiată și profundă.

Cât despre psihologia socială, prefer scrierile lui Serge Moscovici, un teoretician al socialului născut în România, decedat recent (la 16 noiembrie 2014). Fiind tot mai dezamăgit de partidul comunist, Moscovici s-a mutat la Paris, unde a început să studieze psihologia la Sorbona. Teza sa din 1961, care avea să fie publicată într-o carte în 1976, *La psychanalyse, son image, son public*, acoperea un domeniu relativ nou – psihologia de grup sau socială – care-i va aduce în cele

din urmă celebritatea mondială. Trăind deopotrivă în timpul unor regimuri naziste și comuniste – oprimat de unul fiindcă era evreu, deziluzionat de celălalt – cercetarea sa trata factorii psihologici din spatele conformismului (și ai mișcărilor de masă) și rolul minorităților în influențarea dinamicii grupurilor mai mari. Printr-o serie de experimente psihologice, ajungea la o concluzie științifică, la care fusese deja martor în decursul vieții sale, aceea că minoritățile pot, într-adevăr, să influențeze acțiunile majorității, chiar și atunci când consideră că este contraindicator sau de-a dreptul fals. Aceste experimente psihologice pot fi utilizate să se explice, parțial, maniera în care mișcările totalitare – fascismul și comunismul deopotrivă – au început ca viziuni minoritare și au sfârșit prin a guverna majoritatea în țările europene și în cele ale blocului estic, chiar și în cele în care înfloreau democrații liberale.

H. Ș.: Credeți că există vreo amenințare totalitară în terorismul zilelor noastre?

C. M.: Terorismul și totalitarismul au în comun „teroarea“. În timpul anilor '30 și '40, „teroarea“ a ajuns să fie asociată cu ascensiunea regimurilor totalitare – nazismul și comunismul – care au căpătat un control aproape total asupra unor întregi țări și regiuni insuflând teama în populație. Conceptele democratice de libertate a exprimării, drepturile omului și dreptate și-au pierdut sensul. Pentru a oferi numai un exemplu, dintre multe altele, Hermann Goering, s-a adresat poporului german pentru a anunța măsuri discriminatorii împotriva evreilor declarând explicit: „Măsurile mele nu vor fi împiedicate de birocrație. Aici nu mă îngrijorez cu privire la justiție; misiunea mea este doar să distrug și să extermin, nimic mai mult“. Teroriștii adoptă tactici similare. Uneori pot pretinde să acționeze în numele unei justiții sociale sau divine, dar întotdeauna adoptă măsuri care violează drepturile omului și etica în mod deliberat. Terorismul, fie el bombardarea World Trade Centers, sau atacul mai recent de la *Charlie Hebdo*, se referă la actele de violență și/sau la amenințarea cu violența, mai ales împotriva civililor lipsiți de apărare. Ca și regimurile totalitare, care guvernează prin teroare, acești teroriști ținesc nu numai victimele imediate ale atacurilor, ci și publicul mai larg care le este martor (prin mass media) la acest tip specific de „pedepsire“: vizând mai ales grupurile sau cetățenii națiunilor pe care le declară „inamice“.

H. Ș.: Ceea ce este personal este politic, mai ales atunci când individul se consideră o operă de artă, iar prezența sa în lume este infuzată cu acest tip de valoare. Dar este politica într-o măsură oarecare încă o sursă de inspirație?

C. M.: Pentru mine, domeniul politicii este o sursă puternică de inspirație, mai ales ca sugestie, atunci când contururile devin bine definite și elementele mai triviale ale trecutului sunt pierdute sau uitate, astfel încât să putem vedea lucrurile ca istorie. Politica a fost în mare parte ceea ce m-a inspirat pe mine să scriu ficțiune istorică. În *Între două lumi* am vrut să las o urmă a unei scale de comparație, a diferenței pe care am experimentat-o între lipsa libertății absolute din Statele Unite și lipsa oricărei libertăți din timpul României comuniste. Așa

cum spune naratorul în romanul meu la sfârșit, sper că descrierea pe care o fac vieții cotidiene în România sub regimul lui Ceaușescu va transmite copiilor mei și copiilor copiilor mei – precum și tuturor cititorilor interesați de acest subiect – imaginea, palidă, a unei ere comuniste în care oamenii obișnuiți erau forțați să ducă vieți extraordinare.

H. Ș.: Care sunt proiectele dumneavoastră pentru viitor?

C. M.: Lucrez acum la o carte, care nu este de ficțiune, și care revede amintirile, romanele și filmele despre Holocaust, numită *Holocaust Memory*. Multe dintre capitolele acesteia apar și pe blogul de cultură românească, *Literatura de Azi*, al cărui director este criticul literar Daniel Cristea-Enache și al cărui editor șef este Odilia Rosianu. După ce voi termina această carte, mi-ar plăcea să încep să lucrez la un roman istoric despre doctorul Janucz Korczak și copiii orfani din ghetoul din Varșovia, de care s-a îngrijit în timpul Holocaustului. În luna august a anului 1942, naștii i-au trimis pe toți într-un lagăr al morții, la Treblinka. Pentru mine, Korczak reprezintă un simbol al umanității și curajului în fața unor circumstanțe inimaginabil de vitrege și cu responsabilități mult mai mari decât ar putea îndura cei mai mulți dintre oameni. Probabil că nu există responsabilitate mai mare decât să protejezi viețile unor copii inocenți. A afla despre soarta tragică a lui Korczak, precum și despre aceea a orfanilor evrei, poate ajuta la sensibilizarea unei noi generații de cititori tineri în privința ororilor Holocaustului.

H. Ș.: Vă mulțumesc pentru răspunsuri.

C. M.: Iar eu vă mulțumesc pentru acest interviu interesant și profund.